

ΚΡΙΣΕΙΣ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ

Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΥΙΟΥ

Ν. ΚΟΤΖΙΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

(Ὁδὸς «Θησέως» ἀριθ. 4.)

1873.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΛΛΙΟΥ

ΚΡΙΣΕΙΣ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ

Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ.

Ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὡς λέγει ὁ Γκιζῶτος, ὅτι «ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ κρίνει ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθώτερον περὶ τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, περὶ τῶν ὄρων τῆς προόδου καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης,» εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι ἡ ἡμαρτημένη μελέτη καὶ γνῶσις τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἀποπλανᾷ καὶ ἀνατρέπουσα τὰς βάσεις τοῦ παρόντος καθιστᾷ καὶ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἀμφίβολον.

Διὰ τοῦτο εἶναι ἐπάναγκες νὰ ἐξετασθῇ ἡ τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου ἱστορία, πότερον ἐκθέτει καὶ κρίνει τὰ γεγονότα ὀρθῶς ἢ ἡμαρτημένως; καὶ εἰ μὲν ἡμαρτημένως, πότερον ἐξ ἀγνοίας ἢ ἐκ προθέσεως; καὶ εἰ μὲν ἐξ ἀγνοίας, ἔσται κατακριτέα καὶ ὡς τὰ σπράγματα μὴ μελετήσασα καὶ μὴ γινώσκουσα αὐτὰ νὰ κρίνη δὲν δύναται· διότι ἡ κρίσις ὑποθέτει ἀναγκαίως τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, ἡ μὲν ὀρθὴ τὴν ὀρθήν, ἡ δὲ ἡμαρτημένη τὴν ἡμαρτημένην· εἰ δ' ἐκ προθέσεως ἔσται ἀπαταλὴ, ἀνῆθικος καὶ ἀσεβής.

Ἐπειδὴ δ' ἡ μὲν πραγματικὴ τῆς ἱστορίας ἀξία ἐκ τῆς ἀκριβοῦς καὶ ἀληθοῦς γνῶσεως καὶ ἐκθέσεως τῶν γεγονότων κρέμαται, ἡ δ' ἐπιστημονικὴ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ἣν εἶναι συντεταγμένη, δεόν ἐῖναι ἐπ' ἀμφοτέρων τὰς κρίσεις ἡμῶν νὰ ἐπενέγκωμεν.

Τὴν ἱστορίαν λοιπὸν τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου ὑπὸ τὰς δύο ἐπισημῶν νὰ κρίνωμεν σκοποῦντες, θέλομεν περιορισθῆ ὡς πρὸς τὸ πραγματικὸν εἰς τὰ τοῦ ἀγῶνος, ἰδίως δ' εἰς τὰ ναυτικά, περὶ ὧν καὶ

— 4 —

ἄλλοτε ἐγράψαμεν (1)· διότι νομίζομεν, ὅτι καὶ μόνον ταῦτα ἀρκοῦσιν εἰς ἀπόδειξιν, ἂν ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος τὰ γεγονότα ἐπισταμένως ἐμελέτησε καὶ εὐσυνειδότως ἐξέθηκεν, ἢ ἐξ ἄλλων παραλαβῶν δοξαστικῶς καὶ αὐθαιρέτως· ἄλλα μὲν παρέλειψεν, ἄλλα δὲ παρεμόρφωσε καὶ οὕτως ἐνόθευσεν.

1. Περὶ τοῦ πραγματικοῦ.

Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος πάντα σχεδὸν τὰ τοῦ ἀγῶνος ἐκ τοῦ Γόρδωνος λαμβάνων, εἰ καὶ πλεῖστα μεταποιεῖ, ἀφηγεῖται αὐτῷ ἐπόμενος καὶ περὶ τῶν τριῶν νήσων (ἐν σελίδι 687 τοῦ 5 τόμου), ὅτι ἡ μὲν Ἰδρα εἶχε πληθυσμὸν πλεον τῶν 15,000 ψυχῶν, αἱ δὲ Σπέτσαι 8,000 καὶ τὰ Ψαρά 7,000. Περὶ δὲ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἀποφαίνεται κατὰ τὸν πίνακα τῶν χορηγημάτων, ὅτι ἡ μὲν Ἰδρα εἶχε πλοῖα 59, αἱ δὲ Σπέτσαι 47, τὰ δὲ Ψαρά 40.

Ἀλλὰ περὶ τῶν Ψαρῶν ἔλαβεν εἰδήσεις ἡμαρτημένας· διότι ὁ μὲν πληθυσμὸς αὐτῶν ἀνέβαινον ἐκτὸς ὀλίγων τινῶν παροίκων εἰς 1300 οἰκογενείας καὶ κατὰ μέσον ὄρον εἰς 6,500 ψυχὰς περίπου, ἡ δὲ ναυτικὴ τῶν Ψαρῶν δύναμις συνέκειτο ἐκ 57 βρικίων, ὧν τέσσαρα ἦσαν ἐν Ῥωσσίᾳ, 10 γολετῶν, 20 μυστικῶν καὶ τριῶν σακολευῶν· ὥστε ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως τὰ Ψαρά εἶχον 53 βρίκια ἐκτὸς τῶν ἄλλων. (Κ. Νικοδήμου φυλλάδιον σελ. 8 καὶ ἐπανόρθωσις Ν. Κοτζιά).

Ἐν δὲ τῇ 691 σελίδι ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος, λέγει, ὅτι αἰεὶ δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν οἱ Ἰδραῖοι, οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ψαριανοί. Τοῦτο δ' ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐσείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρά στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιούντος, ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται· ἐκτοτε διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ καπετὰν πασᾶ ἐπείσθησαν νὰ διορίσωσι παρεκτὸς τῶν τεσσάρων (τριῶν) δημογερόντων ἓνα διοικητὴν ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον.

Κατὰ τὸ ἀνὰ χεῖράς μου ὑπόμνημα τοῦ Ν. Γ. Χ. Δ. Κοτζιά περὶ διακίσεως Ψαρῶν ἀπὸ τοῦ 1813—1821 διασαφoῦνται καὶ διορθοῦνται τὰ ἀσαφῶς καὶ ἡμαρτημένως ὑπὸ τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου περὶ τούτου ἐκτιθέμενα· διότι τὸ ὑπόμνημα ἀναφέρει ὅτι εἰς

---

(1) Ἐπανόρθωσις τῶν ἐν τῇ τοῦ Σ. Τρικοῦπη περὶ τῶν Ψαριανῶν πραγμάτων ἡμαρτημένων τῷ 1857, καὶ ἀνασκητὴ τῆς τοῦ Δ. Τσαμαδοῦ ἀνασκητῆς τῷ 1858.

Ψαρά τῆτε ἐνέσκηψε πανώλη καὶ ἐξ αὐτῆς ἀπεβίωσαν ἕως 1000 ἄτομα ἕνεκα ὅμως τῆς νόσου ταύτης ἔμεινεν ὁ φόρος κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἀπλήρωτος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τόπος ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ δύο ἔτων φόρον, ἔπεσεν εἰς χρέος δυσβάστακτον καὶ σχεδὸν ἀνοικονόμητον. Ἐπειδὴ δ' οἱ ὀφειλέται ἐφυλακίζοντο, συνῆλθεν ὁ λαὸς εἰς τὸ κατὰστημα τῆς δημογεροντίας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ νέοι δημογέροντες δὲν ἤθελον νὰ δεχθῶσι τὴν ἀρχὴν, ὁ Ν. Χ. Δ. Κοτζιάς μεταβάς εἰς τὴν δημογεροντίαν ἔπεισεν αὐτοὺς νὰ ἀναλάβωσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀναγνώστης Μοναρχίδης παύσας τοῦ νὰ κηδεμονεύῃ τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Δ. Χ. Ι. Κοτζιάν εἶχε προσκολληθῆ εἰς τὸν Ν. Ἀποστόλην, ἵνα εὕρῃ πόρον ζωῆς, οὗτος ἐπρότεινεν αὐτὸν ὡς ὑπάλληλον τῆς δημογεροντίας. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ δημογεροντία πλέον τῶν 1000 γροσίων κατ' ἔτος νὰ διαθέσῃ δὲν ἠδύνατο, ἐνηργήθη ὑπὸ τοῦ Μοναρχίδου ἔγγραφον πρὸς τὴν Τουρκικὴν ἀρχὴν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Α. Μοναρχίδης τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀστυνόμου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἔγγραφον τοῦτο δὲν ἐνηργήθη τακτικῶς, ἀλλὰ ἀτάκτως καὶ παρὰ τυχόντων ὑπεγράφη, δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἀρχῆς. Ἄν δὲ καὶ τὸ ἔγγραφον τοῦτο δὲν ἐπεκυρώθη, ὁ Α. Μοναρχίδης ὅμως ἐδιοίκησεν παρὰ τὸν νόμον ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας· διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο μετ' αὐτὸν ἔλαβεν ὁ Ν. Σπανὸς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀντώνιος Σαρῆς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται ὅτι ἐν Ψαροῖς ὁ λαὸς συνῆλθεν εἰς τὴν δημογεροντίαν, ὅπως εὕρῃ θεραπείαν τῶν δεινῶν του. Ὁ δ' Α. Μοναρχίδης δὲν ἐδιοίκησεν, ὡς ὑποθέτει ὁ Παπαρηγόπουλος, μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. (Ταῦτα τὰ ἐκ τοῦ ὑπομνήματος θεωροῦμεν ἱκανὰ καὶ διὰ τοῦτο ἐξ αὐτοῦ μόνον ταῦτα ἀναφέρομεν). Ἐν δὲ τῇ σελίδι 846 ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος λέγει, ὅτι πρώτη ἐπανεστῆσεν ἡ νῆσος Σπετσῶν (τῇ 3 Ἀπριλίου), δευτέρα ἡ τῶν Ψαρῶν (τῇ 6.) καὶ τρίτη ἡ Ὑδρα (τῇ 16). Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος καὶ περὶ τούτων ἡμαρτημένας ἔλαβεν εἰδήσεις καὶ ἡμαρτημένας ἐξέφερε κρίσεις ὡς καὶ ὁ Κ. Νικόδημος (ὑπόμνημα Ψαρῶν σελ. 101=107 καὶ ἐν τῷ φυλαδίῳ του σελ. 4) ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἀνά χειρας μου ὑπόμνημα τοῦ Ν. Κοτζιά περὶ διοικήσεως Ψαρῶν ἀπὸ τοῦ 1813=1821.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην συνέλευσιν τὴν γενομένην εἰς Ψαρά τῷ 1821 πρὸ τῆς ὑψώσεως τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως πρῶτον ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Ν. Χ. Δ. Κοτζιάς εἰπὼν (αὐτολεξεῖ) τάδε. «Ὅλοι ἠκούσαμεν τὰς εἰδήσεις τοῦ Χ. Ι. Σκαντάλη (τοῦ σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς πληρωμὴν τοῦ φόρου καὶ ἐπανελθόντος). «Ἐὰν μᾶς φερθῇ μπουγιουρτί

νά στείλωμεν 200 ἢ 300 ναύτας διὰ τὸν στόλον τοὺς δίδομεν ;» (ὄλοι ἀνέκραξαν μὲ μίαν φωνὴν ὄχι, ὄχι· μετὰ τινὰς στιγμὰς ἀκρας σιωπῆς ἐπανελάβετο)· «ἐὰν ἤθελε ζήτησαι τὰ καράβιά μας νὰ μεταφέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ ἀλλοῦ διὰ νὰ ἦναι ἡσυχος, τὰ δίδομεν ;» (πάλιν μὲ μίαν φωνὴν ἀνέκραξαν, ὄχι, ὄχι· μετὰ τινὰς στιγμὰς ἀκρας σιωπῆς ἐπανελάβετο πάλιν)· «ἐὰν ἤθελε μᾶς σταλῆ μπουγιουρτί καὶ στρατιῶται διὰ νὰ μᾶς φέρουν ὄλους σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις εἰς τὴν Ἀνατολήν, θὰ ὑπάγωμεν ;» (πάλιν μὲ μίαν φωνὴν ὄχι, ὄχι). Τότε τοὺς λέγει αὐτοῦτο τὸ ὄχι ὄχι ὄχι διὰ νὰ τὸ λέγωμεν, πρέπει νὰ ἔχωμεν δύναμιν, ἄλλως ὄλοι θὰ περάσωμεν ἀπὸ τὸ Τουρκικὸν σπαθί.» Τότε, λέγει τὸ ὑπόμνημα, ἔγεινε βοβοῦρα εἰς ὄλους δι' ἀρκετὴν ὥραν καὶ ἀκολούθως ἀφ' οὗ ἔμειναν ἐν σιωπῇ εἶπεν «τί θὰ κάμωμεν ;» οἱ δὲ τοὺς λόγους τοῦ ἀκούσαντες εἶπον, ὅτι κἀνὲν ἀπὸ ὅσα εἶπες δὲν ἔχομεν σκοπὸν νὰ κάμωμεν. Τότε τοῖς εἶπεν «ἡ γνώμη μου λοιπὸν εἶναι πρῶτον νὰ διορισθῆ μισθὸς εἰς τοὺς ναύτας διὰ νὰ μὴ στενοχωροῦνται, καὶ τὰ πλοῖα νὰ λάβουν ὅσα ἀναγκαιοῦν, νὰ φέρουν τὰ κανόνια τῶν μέσα εἰς αὐτὰ, νὰ τὰ ξεσκουριάσουν, νὰ τὰ ἐτοιμάσουν καθὼς καὶ τὰ τουφέκια, καὶ νὰ προβλέψουν ὅσα δὲν ἔχουν, καὶ νὰ γράψωμεν εἰς Ἰδραν καὶ Σπέτσας, καὶ νὰ συνενοτηθῶμεν, καὶ εἰς τοῦτο τὸ διάστημα νὰ ἴδωμεν τί θὰ μᾶς παρουσιασθῆ, τόρα δ' εὐθύς νὰ διορισθῆ μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ πέντε ἄτομα νὰ ἀποφασίσῃ τὸν μισθὸν τῶν ναυτῶν.» ἡ ἐπιτροπὴ μεταβάσα εἰς τι δωμάτιον τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ σκεφθεῖσα ἐπέστρεψεν ἀμέσως καὶ εἶπεν, ὅτι ἀπεφάσισε πέντε κολονάτα κατὰ μῆνα, καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνέλευσις. Ἡ δὲ Βουλὴ τῶν Φαρῶν (ἐκ τοῦ Ν. Χ. Δ. Κοτζιά καὶ Ἰωάννου Καλάρη συγκειμένη) ἀμέσως μεταβάσα εἰς τὸ κατάστημα ἔγραψεν εἰς Ἰδραν καὶ Σπέτσας· κατ' αὐτὰς ἦλθε καὶ ὁ Γκούπας εἰς Φαρά τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα. Ἐπανῆλθεν δὲ καὶ τὸ εἰς Ἰδραν σταλὲν ταχύπλουν· ἐπειδὴ δὲ ἡ Βουλὴ Φαρῶν ἔλαβεν ἐξ Ἰδρας δυσαρέστους εἰδήσεις, ἔστειλεν εἰς Ἰδραν πάλιν τὸ ταχύπλουν, ὃ ἐπανῆλθε τὴν παραμονὴν τοῦ Θωμᾶ.

Ἡ Βουλὴ διέταξε τότε τὸν ναύαρχον τῆς νήσου νὰ ἐκπλεύσῃ χωρὶς νὰ ὑψώσῃ σημαίαν ἐντὸς τοῦ λιμένος καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς πολιορκίαν τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης, ὅπου εἶχον ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ Τουρκικῶν πλοίων ἕξ χιλιάδες Τούρκοι στρατιῶται διὰ τὸ Ναύπλιον· Ὁ ναύαρχος ἐπανελθὼν ἔπειτα ἐπεπλήχθη παρὰ τῆς Βουλῆς διὰ τὸν καγονοβολισμὸν ἐντὸς τοῦ λιμένος καὶ τὴν ὑψωσὶν τῆς σημαίας ὑπὸ τοῦ Α. Γιαννίτζη καὶ Γ. Σκαντάλη· οὗτος ὅμως ἐδικαιολογήθη εἰπὼν ὅτι δὲν ἐγνώριζεν. Τὸ γεγονός ὅμως τοῦτο ἔγεινε αἰτία

τοῦ νὰ ἀπέλθῃ ἐν Γενοβέζικον πλοῖον, ὃ εὐρέθη ἐν τῷ λιμένι τῶν Ψαρῶν, καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ τὰ ἐν Σμύρνῃ Τουρκικὰ πλοῖα, ἃ ἐμελλόν νὰ μεταφέρωσιν εἰς Ναύπλιον τὸν στρατὸν, καὶ οὕτω τὰ Ψαριανὰ πλοῖα οὔτε τὰ Τουρκικὰ πλοῖα οὔτε τὸν Τουρκικὸν στρατὸν νὰ καταστρέψωσιν ἠδυνήθησαν.

Ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν σκεπτομένη πῶς νὰ τακτοποιήσῃ καὶ προδιαθέσῃ τὴν μεταβολὴν παρεδέχθη τὴν γνωμοδότησιν καὶ τὰς προτάσεις τοῦ Ν. Χ. Δ. Κοτζιά προβλέποντος ὅτι, πρὶν ἢ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ᾔηται τὰ πράγματα τακτοποιημένα, ἵνα καταπονηθῇ ἡ ἀναρχία· διὰ τοῦτο ἐθεώρει ἀναγκαῖον τὸν διορισμὸν ναυάρχου τῆς ἐμπιστοσύνης των. Ὁ Ἰωάννης Καλάρης ἀπειποιήθη τὴν προσφερθεῖσαν αὐτῷ ναυαρχίαν εἰπὼν τῷ Κοτζιά ὅτι τὸ βᾶρος τοῦτο εἶναι διὰ τοὺς νέους. Ὁ δὲ Ν. Κοτζιάς εἶπεν αὐτῷ, ὅτι σήμερον δὲν εἶναι κατάλληλος ἡ περίστασις, νὰ παραδώσωμεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ τόπου εἰς νέον, ἀλλὰ θεωρεῖ κατάλληλον τὸν Ν. Ἀποστόλην, ἵνα μὴ φέρῃ ἡ τῶν νέων ἀντιζηλία διχόνοιαν καὶ ἀναρχίαν, νὰ διορίσωμεν δὲ δύο πλοιάρχους βοηθοὺς τοῦ ναυάρχου καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐμβαίνομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὰ πλοῖα, διὰ νὰ μὴ ἀκολουθήσουν σκάνδαλα καὶ παρακοαί· διότι ὁ καιρὸς δὲν εἶναι περὶ τιμῶν, ἀλλὰ περὶ σωτηρίας. Ὁ Ν. Ἀποστόλης εἶπεν, ὅτι μέγα βᾶρος μοὶ δίδετε· διότι ἐκρεμάσατε εἰς τὸν λαιμὸν μου τὴν ζωὴν ὅλων τῶν Ψαριανῶν, καὶ διὰ τοῦτο καλὸν εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ ᾔσθε καὶ σεῖς ὑποχρεωμένοι νὰ παρευρίσκεσθε εἰς τὸν στόλον, διὰ νὰ ᾔηται τὸ βᾶρος εἰς ὄλους μας. Ὁ Ν. Κοτζιάς καὶ ὁ Ἰωάννης Καλάρης ὑποσχεθέντες ἐξεπλήρωσαν τὴν ὑπόσχεσίν των ἐπιβάντες τῶν πλοίων των καὶ συνεξεστράτευσαν εἰς Ἐρεσσὸν καὶ Σάμον τῷ 1821 συναυαρχήσαντες μετ' αὐτοῦ.

Ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν κανονίσασα κατὰ τὰς προτάσεις τοῦ Ν. Κοτζιά τὰ περὶ λαφύριον καὶ πολλῶν ἄλλων καὶ πρὸ πάντων τὰ οἰκονομικά, διέταξε καὶ ὑψώσαν τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πλοίων τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς τὸ κατάστημα τῆς Βουλῆς.

Ἐκτὸς τούτων ἀναφέρει τὸ ὑπόμνημα καὶ περὶ Ὑδρας, ὅτι μόνος ὁ Δ. Κουντουριάτης ἠσπάσατο τὴν ἐπανάστασιν, οἱ δὲ πρόκριτοι ἐναντιωθέντες ἠναγκάσθησαν ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου νὰ ἀσπασθῶσιν αὐτήν. (1).

Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος (ἐν σελίδι) 847) μὴ μελετήσας θεόν-

---

(1) Ἄλλοτε σκοποῦμεν νὰ δημοσιεύσωμεν ὁλόκληρον τὸ ὑπόμνημα, οὗ ἐκπομπάματ μόνον ἀνεφέραμεν.

Έως τὰ τοῦ ἀγῶνος, λέγει, ὅτι «ὁ δισταγμὸς, ὃν εἰδείξαν οἱ πρόκριτοι Ἰδραῖοι κατ' ἀρχάς, ἐπήγασεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθείας συνειδήσεως, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου, ὅπερ προέκειτο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐμελλόν νὰ φέρωσι περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ.» Ἐὰ πράγματα ὁμῶς αὐτὰ ἀνασκευάζουσι τοὺς λόγους τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου· διότι οὐ μόνον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ πρόκριτοι Ἰδρας ἠναντιώθησαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, πλὴν τοῦ Α. Κουντουριώτου καὶ τινῶν ἄλλων προκρίτων, ἀλλὰ καὶ διαρκούσης αὐτῆς τινὲς τούτων ἀπεδῆμησαν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἄλλοι τινὲς πλὴν τοῦ Α. Κουντουριώτου καὶ τινῶν ἄλλων διεννοοῦντο νὰ ἀποδημήσωσιν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ἡ βραδύτης τῆς ὑψώσεως τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Φαρῶν δὲν δεικνύει, ὡς τὰ πράγματα καὶ τὸ ὑπόμνημα ἀποδεικνύουσιν, δισταγμὸν, ἀλλ' ἦτο συνέσεως προῖον πρὸς ἀποφυγὴν ἀταξιῶν καὶ τῆς ἀναρχίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται, ὅτι ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἐπινοήσας τοὺς ῥηθέντας λόγους περὶ τῶν προκρίτων Ἰδρας δεικνυσὶν ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς ὑπὲρ αὐτῶν καὶ προκατάληψιν καὶ μεροληψίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀμέσως καὶ ἐξ ἀρχῆς νοθεύει τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἰδίως τοῦ ναυτικοῦ. Ἡ μεροληψία δ' αὕτη τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου ἀποδείκνυται ἔτι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λέξεων αὐτοῦ «ὁ δισταγμὸς δὲν ἐπήγασεν ἐκ φιλαργυρίας καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν»· διότι ὡς ἱστορίαν συγγραφέας ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἀνέγνωσεν τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ἢ τοῦλάχιστον τινὰ καὶ νὰ μὴ παρετήρησεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Γόρδωνος, ἐξ ἧς πάντα ἔλαβε, πλεῖστα ὁμῶς κατὰ τὸ δοκοῦν μετεποίησεν, ὅτι ἄνευ χρημάτων τὰ πλοῖά των εἰς ἐκστρατείας δὲν ἀπέστειλλον. Αὐταὶ ὁμῶς αἱ λέξεις δεικνύουσιν ὅτι τοῦτο ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος γινώσκων διέστρεψε τὴν ἀλήθειαν ὡς ζητήσας νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν ἐκ τούτου κατάκρισιν.

Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῆς προθυμίας καὶ φιλοπατρίας αὐτῶν παρενέβη τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας ἀναβαινοῦσας τῆς μὲν Ἰδρας εἰς 10 ἑκατομύρια δραχμῶν, τῶν δὲ Σπετσῶν εἰς 5, 570,000, καὶ τῶν Φαρῶν εἰς 4,430,000. Τὰς δὲ πληροφορίες ταύτας ἔλαβεν ἐκ τῶν πινάκων, δὲν ἠρέυνησεν ὁμῶς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ τοὺς ὑποβληθέντας λογαριασμοὺς παρὰ τῶν κοινοτήτων Ἰδρας, Σπετσῶν καὶ Φαρῶν, ὅπερ νὰ πράξῃ ὡς ἱστορικὸς ὤφειλεν, ἵνα μὴ αὐτῶ μείνωσιν ἀκατάληπτα καὶ ἐπομένως ἐπὶ πραγμάτων ὅπως ἀγνώστων αὐτῶ ἀτόπους κρίσεις ἐπενέγκῃ. Ὁ

Κ. Παπαρηγόπουλος, ἵνα μὴ εἰς ἀντιφάσεις ἐμπέσῃ καὶ ἀμάρτηματα, ὤφειλεν μετ' ἐπιστάσιος νὰ μελετήσῃ πῶς τὰ ἐξόδα ἐξετιμήθησαν, τί ἔγεινε, διὰ τί ἡ ἐν Αἴγινῃ τῶν Ψαριανῶν ἐπιτροπὴ διεμαρτυρήθη καὶ τὴν ἐκθεσιν δὲν ὑπέγραψεν· ὤφειλε τὰ περὶ τούτου φυλλάδια τοῦ Κ. Νικοδήμου νὰ μελετήσῃ ἐπισταμένως, τὴν τε δικαιολογικὴν ἐκθεσιν τῶν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος δικαιωμάτων τῶν Ψαριανῶν κτλ. ἐκδοθεῖσαν τῷ 1873 καὶ τὴν συμπληρωτικὴν ἐκθεσιν κτλ. ἐκδοθεῖσαν τῷ 1874, καὶ εἰ μὲν τὸ τούτων περιεχόμενον εὑρίσκειν ἡμαρτημένον νὰ ἀνασκευάσῃ, εἰ δὲ ὀρθόν, νὰ παραδεχθῇ καὶ νὰ μὴ ἐκφέρῃ γνώμην, οἴαν ἐξέφερον· διότι αἱ ἐπὶ ἀγνώστων ὄλως πραγμάτων ἐπενεχθεῖσαι κρίσεις τὴν ἐλαχίστην ἀξίαν δὲν ἔχουσιν.

Ὁ Κ. Νικόδημος ἐν τοῖς ἀναφερομένοις φυλλάδιοις ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ ἐπενεχθεῖσαι ἐλαττώσεις τῶν ἐξόδων τῶν Ψαρῶν προήλθον ἐκ φθόνου καὶ ἀντιζηλίας καὶ ὡς μέλος τῆς ἐπὶ τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐπιτροπῆς τὸν αὐτὸν φθόνον καὶ τὴν αὐτὴν ἀντιζηλίαν ἀπήντησεν ἐκ μέρους τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης, μὴ βουλομένης νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν δαπάνην τῆς ὀχυρώσεως τῆς νήσου Ψαρῶν περιλαμβάνουσαν τὴν μισθοδοσίαν 800 ἕως 1000 στρατιωτῶν ρουμελιωτῶν ἐπὶ τέσσαρα σχεδὸν ἔτη, τὴν δαπάνην πολεμοφοδίων καὶ λοιπῶν, οὐδὲ τὴν ἀποζημίωσιν 96 γολετῶν καὶ μυστίκων. Ἐπομένως ἀπὸ τῶν Ψαρῶν ἀφαιρεῖται τὸ ποσὸν τῆς ὀχυρώσεως τάληρα 181,189, τὸ ποσὸν τῆς ἀποζημιώσεως 96 γολετῶν καὶ μυστίκων τάληρα 81,141 ἤτοι δραχμαὶ 1,573,980. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ τὰ διαμαρτυρηθέντα μέλη τῆς τῶν Ψαριανῶν ἐν Αἴγινῃ ἐπιτροπῆς καὶ ὁ Κ. Νικόδημος ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ κατὰ τὴν τροπιδὰ τῶν πλοίων ἐκτίμησις εἶναι σφαλερὰ, διότι πλοῖον εἴτε μεγαλύτερον κατὰ τι εἴτε μικρότερον ἔχον τὸ αὐτὸ πλήρωμα ἔχει τὰ αὐτὰ ἐξόδα. Προσέτι δὲ ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῶν Ὑδραϊκῶν πυρπολικῶν, ὧν τὰ πλεῖστα τῶν Ψαριανῶν πυρπολικῶν δὲν διέφερον, ἐγένετο ἀδίκως· διότι ἐκάστου τῶν Ὑδραϊκῶν πυρπολικῶν ἡ δαπάνη ἐλογίζετο 10,000 γροσίων ἢ δὲ ἐκάστου τῶν Ψαριανῶν μόνον πέντε, τούτέστι τὸ ἡμισυ! Ἐὰν ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἐμελέτῃ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς κυβερνήσεως καὶ αὐτὰ τῶν τοπικῶν διοικήσεων, ὧν ἐν τῆς τρίτης περιόδου ἀριθμ. 2,749 τῶν προκρίτων Ὑδρας ζητησάντων καὶ λαβόντων τὴν πληρωμὴν ἑνδεκα πυρπολικῶν, ἃ ἡ Ὑδρα τῷ 1821 καὶ 1822 προσέφερον, ἤτοι 60,500 ταλήρων, εἰάν ἡρεύνα, ὅτι καὶ ἄνδρες πολιτικοὶ παντὶ τρόπῳ ἐμηχανῶντο πρὸς ὑποστήριξιν καὶ αὔξησιν τῆς ἐπιβροχῆς τῶν, ὅπως παντοίοις μέσοις καὶ ἀτόποις ἐνα

ἑπείροντες διχονοίαις φέρωσι δυσαρέσκειαν καὶ ἐπὶ τέλους ἐπανάστασιν καὶ τὴν πτώσιν τοῦ τότε τοῦ ἔθνους διέποντος, ἣν καὶ κατάρθωσαν μυρίων δυστυχημάτων τῇ πατρίδι παραίτιοι γενομένοι δὲν θὰ ἔκρινεν ὅπως ἔκρινε.

Ἐκ τούτων καὶ ἄλλων, ἃ ὁ Κ. Νικόδημος ἐν τοῖς φυλλαδίοις του ἀποδεικνύει, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκθέσεως τῆς κοινότητος τῆς Ἰδρας ὑποβαλλούσης μόνον δραχμὰς 7,415,734, τῆς τῶν Σπετσῶν μόνον δραχμὰς 5,107,460, καὶ τῆς τῶν Ψαρῶν ὑποβαλλούσης δρ. 6,717,348, ἀποδείκνυται, ὅτι ὁ πίναξ ἀντὶ νὰ περιέχῃ διὰ τὴν Ἰδραν, Σπέτσας καὶ τὰ Ψαρὰ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ποσὰ, περιέχει διὰ μὲν τὴν Ἰδραν ..... 10,000,000 διὰ δὲ τὰς Σπέτσας ..... 5,570,000 διὰ δὲ τὰ Ψαρὰ μόνον 4,430,000.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῶν ποσῶν προῆλθεν, ὡς ὁ Κ. Νικόδημος ἀποδεικνύει, ἐκ τούτου, διότι διὰ τὴν Ἰδραν προστίθεται εἰς τὸν πίνακα τὸ ποσόν, ὃ παρὰ τῆς κοινότητος αὐτῆς ἀφαιρεῖται, διὰ δὲ τὰς Σπέτσας, ὅτι συμπεριελήφθησαν εἰς τὸν πίνακα καὶ αἱ συνεισφοραὶ διὰ δὲ τὰ Ψαρὰ παρουσιάζεται τὸ ποσόν τῶν 4,430,000 καὶ οὐχὶ τὸ ποσόν 6,747,448 (1) διότι ἀπὸ τῶν Ψαρῶν ἀφαιρεῖται ἡ δαπάνη τῆς ὀχυρώσεως, ἡ ἀποζημίωσις τῶν 96 γολετῶν καὶ μυστικῶν καὶ αἱ συνεισφοραὶ ὥστε, ἐὰν τὰ ἀδίκως ἀφαιρεθέντα ἀπὸ τῶν Ψαρῶν ποσὰ προσετίθεντο, ἔπρεπεν ὁ πίναξ διὰ τὰ Ψαρὰ νὰ παρουσιάζῃ δραχμὰς οὐχὶ 4,430,000, ἀλλὰ δραχμὰς 6,747,348, δηλαδή τὰ ἐξόδα τῆς Ἰδρας θὰ ὑπερέβαινον τὰ τῶν Ψαρῶν κατὰ δραχμὰς 668,386 μόνον. Ἐὰν δ' ἡ τρῶπις δὲν ἐτίθετο βᾶσις τῆς ἐκτιμήσεως, ὡς δὲν ἔπρεπε κατὰ δίκαιον λόγον, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ δαπανηθέντα ποσὰ, τὰ Ψαρὰ καὶ

4) Ἡ κοινότης τῶν Ψαρῶν καθοπέβαλεν

1) ἐξόδα εἰς διαφόρους ἐκστρατείας	ταλ.	386,187.
2) εἰς διάφορα πυρπολικά	»	14,675.
3) εἰς μετακομίσεις οἰκογενειῶν	»	4,934.
4) εἰς ὀχύρωσιν τῆς νήσου	»	181,189.
5) ἀπὸ χρέη εἰς τὴν κοινότητα	»	89,054.
6) ἐκτιμήσεις πλοίων	»	223,611.
7) ἀγορὰς διαφόρων πυρπολικῶν	»	57,203.
8) ἐκτίμ. γολετῶν καὶ μυστικῶν	»	81,141.
9) χρέη εἰς διαφόρους	»	70,787.
10) χρέη ἐκδοσλεύσεων διαφόρων	»	45,777.

τὸ ὅλον τάληρα 1,124,558 ἤτοι δραχμαὶ 6,747,418, (ἴδ. Νικόδημου δικαιολ. ἐκθεσιν σελ. 238 κτλ.).

καὶ κατὰ τὰς χρηματικὰς θυσίας δὲν θὰ ἦσαν τῆς Ὑδρας κατώ-
τερα.

Οἱ Ψαριανοὶ εἶχον οἰκονομικὸν σύστημα ἄριστον καὶ πρὸ τῆς
ἐλεύσεως τοῦ δανείου ἔστελλον πλείονα πλοῖα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ·
ἐκ δὲ τοῦ δανείου ὀλίγιστα ἔλαβον· ἐξ αὐτοῦ ὅμως ἡ Ὑδρα ἰδίως
τὰ μέγιστα ὠφελήθη. Ἐὰν δὲ αἱ ἐκ τοῦ δανείου ὠφελείαι καὶ
πολλὰ ἄλλα, οἷον τελωνείου εἰσπράξεις κτλ. ἀπὸ τῆς Ὑδρας ἀ-
φαιρεθῶσιν, ἀποδείκνυται ἀναμφιλέκτως, ὅτι τὰ Ψαρά καὶ κατὰ
τὰς χρηματικὰς θυσίας ὑπερέχουσιν. Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἐξυ-
μνεῖ τὸν οἶκον τῶν Κουντουριωτῶν, καὶ δικαίως· διότι ἀληθῶς
καὶ χρήματα πολλὰ καὶ πλοῖα δέκα προσήνεγκεν. Χάριν ὅμως
τῆς ἀληθείας ὄφειλε νομίζομεν νὰ ἀναφέρῃ, ὅτι οὗτος καὶ τῶν
ὠφελειῶν τοῦ δανείου μετέσχεν.

Ἐκ τῶν προκρίτων τῶν Ψαρῶν ἀναφέρει τοὺς Ἀποστόλας καὶ
τοὺς Κοτζιάδας. Ἀληθῶς οἱ Ἀποστόλαι καὶ χρήματα καὶ πλοῖα
τρία προσέφερον, καὶ οἱ Κοτζιάδες ὁμοίως καὶ χρήματα καὶ ἐκ-
τός τινῶν μικρῶν, ὀκτὼ μεγάλα πλοῖα, ἃ ὅμως οὔτε ὅλα ἐν τῷ
πίνακι φαίνονται, οὔτε δεόντως ἐξετιμήθησαν. Οἱ Κοτζιάδες ἀνέ-
δειξαν καὶ ἄνδρας, ἔχυσαν αἵματα, τὴν περιουσίαν των ἔθυσαν
καὶ ἀπώλεσαν, ἐκ τοῦ δανείου ὅμως οὐδὲν ὠφελήθησαν.

Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ὅμως οὐδὲ τὸν Βαρβάκην τὸν μέγαν
τῶν Ψαρῶν πολίτην, τὸν ὑπὲρ πάντας πλείονα προσενεγκόντα,
ἀνέφερον, ὃν περ ὄφειλε νομίζομεν, διότι ἐκτός ἐκείνων, ἃ κατὰ
τὸν ἀγῶνα προσέφερε καὶ θανῶν εἰς τὸ ἔθνος κατέλειπεν, ἐβοή-
θησεν, ὡς λέγεται, καὶ τὴν φιλικὴν ἐταιρίαν καὶ τὸν Ὑψηλάν-
την προσενεγκῶν αὐτῷ ἐν ἑκατομμύριον ρουβλίων. Ἐὰν ὁ Κ.
Παπαρηγόπουλος τὴν ζῶσαν ἱστορίαν συνεβουλεύετο καὶ τὰ ἐπί-
σημα ἔγγραφα ἐμελέτα, πεποιθήαμεν, ὅτι δὲν θὰ ἔγραφεν, ὅπως
ἔγραφεν, οὐδὲ θὰ ἔκρινεν, ὅπως ἔκρινε· διότι θὰ ἐννόσει, ὅτι τὰ
γραφόμενά του εἰσὶν ἀνυπόστατα καὶ αἱ κρίσεις του μηδενὸς λό-
γου ἄξιαί ὡς μὴ ἐπὶ τῶν πραγμάτων στηριζόμεναι· διότι κρίσεις
ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἄνευ γνώσεως αὐτῶν νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται
ἢ βέλτιον εἰπεῖν δὲν εἶναι κρίσις, ἀλλ' ἀκρισία· ἢ δὲ κρίσις ἢ ὑ-
ποθετούσα ἡμαρτημένην γνώσιν ἢ ἐπιπόλαιον εἶναι ἐπιπόλαιος,
ἡμαρτημένη· ἢ δ' ἐκ προκαταλήψεως κρίσις τὰ πράγματα δια-
στρέφουσα τὰ μάλιστα ἀποπλανᾷ καὶ τοὺς ἄλλους τῆς ἐρεύνης
καὶ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας.

Οὕτω δὲ ἐπιπολαίως ἀφηγεῖται ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος καὶ τὴν
κυρπόλησιν τοῦ δικροῦ ἐν Ἑρεσσῶ ὑπὸ τοῦ Δ. Παπανικολῆ, εἰ
καὶ ὁδηγὸν ἔχει τὸν Γόρδωνα πραγματευόμενον ἐν ἐκτάσει περὶ

αὐτῆς, τὴν δ' εἰς Σάμον ἐκστρατείαν τῷ 1821 οὐδ' ἀναφέρει. Τὴν δ' ἐν Χίῳ πυρπόλησιν τῆς στολαρχίδος ὑπὸ τοῦ Κανάρη τῷ 1822, ἣν ὁ Γόρδιων τοσοῦτον ἐξυμνεῖ, ὡς σύνθητες ἔργον διερχόμενος οὔτε τὴν γενομένην ἐκθεσιν τοῦ Κανάρη περὶ Χίου τῷ 1842, ἣν ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλλάδι ἐδημοσιεύσαμεν, ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν, οὔτε τὰ φυλλάδια ἡμῶν, περιγράφοντα κατὰ παράδοσιν αὐτοῦ τοῦ Κανάρη καὶ τὸν κίνδυνον τὸν ἐπισυμβάντα καὶ τὸν τρόπον τῆς πυρπολήσεως.

Περὶ δὲ τῆς τῶν Πατρῶν ναυμαχίας ἐν σελίδι 862 ἀφηγεῖται κατ' Ὁρλάνδον, «ὅτι ὁ Μιαούλης προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβάς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξὺ δύο φρεγατῶν ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν ἐκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβαλεῖτο ἀπ' αὐτάς». Τὸ ὑδραϊκὸν ὅμως φυλλάδιον, τὸ τοῦ Τσαμαδοῦ, λέγει μίαν καὶ μόνην φρεγάταν, ὡς καὶ τὸ φυλλάδιον ἡμῶν, καὶ πρὸς τὴν πρύμναν διαβάς ἐκανονοβόλησε πρὸς αὐτὴν καὶ τῆς ἀπέκοψε τὴν γάμπιαν. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Χ. Γ. Κοτζιάς μὲ τὴν πλώραν εἰς αὐτὴν ἐπιπεσὼν ὡς μεγάλα ἐμπροσθεν πυροβόλα ἔχων ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἐναυμάχησεν ἀποκόψας τὴν κοντραμεντζάναν αὐτῆς. Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ καὶ ὁ Ἰωάννης Μάκρας καὶ ὁ Ν. Ἀποστόλης καὶ ἄλλοι πλοίαρχοι διεκρίθησαν, οὓς ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἀποσιωπᾷ. Αἱ δ' ἀπὸ 22 καὶ 25 Φεβρουαρίου 1822 ἐκθέσεις τῶν ναυάρχων πρὸς τὴν διοίκησιν ἐπικυροῦσι τὰ ἡμῖν εἰρημένα, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκεῖ παρευρεθέντες πλοίαρχοι. (Ὅρα φυλλάδιον ἡμῶν). Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ὅμως μετεποίησεν οὐ μόνον τὴν ναυμαχίαν ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν Σπετσῶν τῷ 1822· διὰ τοῦτο ὁ Ὁρλάνδος τὴν μὲν ἐκθεσιν αὐτοῦ περὶ τῆς τῶν Σπετσῶν ναυμαχίας ἀποκαλεῖ μυθιστορικὴν, αὐτὸν δὲ κατακρίνει μεροληπτικὸν καὶ πρὸς τὸν ἀγῶνα καὶ τοὺς ἀγωνιστὰς δυσμενῆ, ὅτι ἐκθέσεις ξένων καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐχθρικῶς διακειμένων ὡς ἀληθεῖς παραδεχόμενος ἄλλους μὲν ἐπαινεῖ, ἄλλους δὲ κατακρίνει καὶ ἄλλους ἀποσιωπᾷ. Ἐπίσης δ' ἐλέγχει αὐτὸν διὰ τὰ ἱστορούμενα τῶν ἄλλων ἡμερῶν ἀποκαλῶν αὐτὰ μύθους, ἐν ᾧ ὁ Γόρδιων λέγει, ὃν ἔχει βάσιν, ὅτι ὁ Βιελλᾶς ἦλθε κατὰ μῆνα Αὐγούστου εἰς Ναύπλιον καὶ ἐζήτησεν οὐ μόνον 35,000 γρ. διὰ τὸν Λιστόκην καὶ 5,000 διὰ μετακόμισιν τουρκικῶν αἰχμαλώτων ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Τεσεμέν, ἀλλ' ὅτι ἐκοινώνησε καὶ μετὰ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ναυπλίου Τούρκων, καὶ κατακρίνει αὐτὸν, ὅτι τῇ 21 Σεπτεμβρίου ἐζήτησεν ἐξ Ἰδρας τὰ αὐτὰ, καθ' ἕν χρόνον ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐν Σπέτσαις πρὸς τὸν τουρκικὸν ἐμάχετο, καὶ τὴν γολέταν τοῦ Κουντουριώτου ἐκανονοβόλησεν ἀναφέρων καὶ ἄλλα, ἃ ἐκ Σμύρνης ὁ Βιελλᾶς ἐν διατριβῇ ἔγραψεν. Ἡ δὲ Γαλ-

λική κυβέρνησις αποδοκιμάσασα τὴν πράξιν ἀπέμειν τοῦ Λιστό-
κου ἀφῆρεσε τὰ ἔγγραφα, τὸν δὲ Βιελλᾶν ἀνεκάλεσεν. Ἐν ᾧ λοι-
πὸν ὁ Γόρδων κατακρίνει τὸν Βιελλᾶν, ζητεῖ ὁ Κ. Παπαρηγόπου-
λος, ὃς ἐκ τοῦ Γόρδωνος ἀρύεται, διὰ διαστροφῆς τῶν γεγονότων
νὰ δικαιολογήσῃ αὐτόν.

Ἐὰν ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἠθούλετο εἰς μεροληψίαν νὰ μὴ ὑ-
ποπέσῃ καὶ εἰς αἰσχρὰν κολακείαν, ἣν αὐτῷ ἀποδίδει ὁ Ὁρλάν-
δος, ὤφειλε νὰ ἐξετάσῃ τὴν ζῶσαν ἱστορίαν, τοῦτέστι τοὺς ἀγω-
μιστὰς, ὅπως μάθῃ τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ὁμως,
ραίνεται, ὅτι προτιμᾷ τὰς ἡμαρτημένας εἰδήσεις, ἀρκεῖ μόνον αὐ-
ταὶ νὰ πηγάζωσιν ἐξ ἄλλοφύλων καὶ ἀτυχία τῷ ὄντι ἐστίν,
ἵτι δὲν ἐγνώρισεν καὶ τὸν Τεργεσταῖον παρατηρητὴν (ἀπὸ τοῦ 1821
—1828) τὸν ἐξυμνοῦντα τοὺς τουρκικοὺς θριάμβους καὶ τὴν κα-
ταστροφὴν ἑκατοντάδων ἑλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων κατὰ τὰς
ναυμαχίας! Ἐὰν τις ἀναγνώσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Α. Ὁρλάνδου
καὶ τὰ φυλλάδια ἡμῶν περὶ τῆς ναυμαχίας τῶν Σπετσῶν καὶ πρὸς
τὴν τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου ἀντιπαραθέσῃ, θέλει ἐξ ἅπαντος πει-
θῆ, ὅτι τὰ τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου περὶ ταύτης τῆς ναυμαχίας
εἰρημένα εἰσὶν ὄντως μυθιστορήματα.

Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἔλαβε καὶ περὶ τῆς ἐν Τενέδῳ πυρπο-
λήσεως τῆς ναυαρχίδος ὑπὸ τοῦ Κανάρη ἡμαρτημένας εἰδήσεις. Ὁ
μὲν Γόρδων λέγει, ὅτι μετὰ τοῦ Κανάρη συνεξεστράτευσεν Ὑ-
δραῖός τις, ὃ δὲ Παπαρηγόπουλος, λέγει, ὅτι ὁ Γ. (ὀρθῶς Α.) Πι-
πῖνος. Ὁ συνεκστρατεύσας ὁμως οὔτε Ὑδραῖος ἦτο οὔτε ὁ Α. Πι-
πῖνος, ἀλλ' ὁ Γεώργιος Βρατσάνος Ψαριανός, ὡς ἐν τῷ φυλλαδίῳ
ἡμῶν (σελ. 32) εἶπομεν, ὅτι οἱ Ψαριανοὶ μαθόντες, ὅτι ὁ Τουρ-
κικὸς στόλος ἀφίκετο εἰς Τένεδον, ἐπεμψαν δύο πυρπολικά, τὸ
μὲν διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ Κ. Κανάρη, τὸ δὲ ὑπὸ Γ. Βρατσάνου
Σακολεύαν, ἵνα μὴ δώσῃ τοῖς Τούρκοις ὑπόνοιαν. Ἀλλὰ τὰ δύο
ταῦτα πυρπολικά δὲν συνωδεύθησαν ὑπὸ βρικίων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν
μυστικῶν τοῦ Γ. Καλαφάτη καὶ τοῦ Α. Σαριγιάννη. Κατὰ τὸ
ἔτος τοῦτο (1822), λέγει ὁ Γόρδων, ὅτι οἱ Τούρκοι ἀπώλεσαν
3,000 ἄνδρας ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ὅτι οἱ Ψαριανοὶ ἐνέπνευσαν τοῖς
Τούρκοις τρόπον μέγιστον· καὶ ὁ Κριτοβουλίδης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του
ἀναφέρει μοναδικὸν τότε ἔργον καὶ ἐνδοξον, ὅτι ὁ Δ. Χ. Γ. Κο-
τζιάς ἐν Σπιναλόγκᾳ Κρήτης μὲ τὸ πλοῖόν του τηρῶν τὴν πολιορ-
κίαν τῆς Κρήτης κατηναυμάχησε 14 τουρκικὰ πλοῖα, ἅτινα τὴν
νύκτα ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ, ὅπως κυριεύσωσιν ἐξ ἐφόδου πλεί-
στους φονεύσας ἐκ τῶν ἐν τοῖς πλοίοις.

Καὶ ὁ Γόρδων ἐξυμνεῖ καὶ ὁ Νικόδημος περιγράφει ἕτερον ἐν-

δοξην ἔργων τῶν Φαριανῶν, τὴν ἔξοδον τοῦ Α. Σταματάρου μετὰ 20 Φαριανῶν ἐκ τῶν Ψωμαθίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὗτοι Αὐστριακοὶ εἶχον παραδώσει τῷ πασᾷ Σμύρνης· ἐτι δ' ἀναφέρει τὴν πολιορκίαν τῆς Εὐβοίας ὑπὸ 10 Φαριανῶν πλοίων, τὴν θαλασσοκρατίαν τῶν Φαριανῶν ἀπὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νείλου, τὴν προστασίαν τῶν σποράδων νήσων καὶ τῆς Σάμου ὑπὸ τῶν Φαριανῶν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ θαυμασμοῦ ἄξια.

Ὁ δὲ Κ. Παπαρηγόπουλος οὔτε ταῦτα ἀνέφερεν, οὔτε τὴν ἀποστολὴν 11 πλοίων Φαριανῶν εἰς Κασσάνδραν καὶ 2 πρὸς ἐπαγνάσασιν τοῦ Ὀλύμπου, οὔτε τὴν καταδίωξιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ὑπὸ μόνου τοῦ Φαριανοῦ στόλου ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους τῷ 1823, ἀλλὰ μόνον λέγων, ὅτι ἐθαλασσοκράτησαν οἱ Φαριανοὶ, προσθέτει τὸ ὅπως δὴποτε προκατάληψιν καὶ μεροληψίαν ἐμφαίνον ἢ βέλτιον εἰπεῖν ἄρνησιν· ὅτι δὲ τὴν Θάσον, τὴν Ἰμβρον, τὴν Σαμοθράκην, τὴν Λήμνον, κατέστησαν οἱ Φαριανοὶ φόρου ὑποτελεῖς, καὶ μετὰ τῆς Μιτυλήνης καὶ Σμύρνης περὶ τούτου ἐσυνηκολούθουν, οὐδὲν ἀνέφερεν, οὐδὲ περὶ προστασίας τῶν Σποράδων καὶ τῆς Σάμου, περὶ ὧν ὁ Γόρδων, ὃν ἔχει βάσιν, λόγον ποιεῖται· ἐνὶ λόγῳ ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἄλλα μὲν τῶν Φαριανῶν ἔργων παραλείπει, ἄλλα δὲ κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ βούλεσθαι σμικρύνει καὶ ἄλλα μεταποιεῖ.

Ἐνῷ δὲ ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος οὔτε περὶ τοποθεσίας τῶν Φαριανῶν οὔτε περὶ τῶν μαχῶν ἐπ' αὐτῶν κάμνει λόγον, ἐνῷ ζητεῖ νὰ σμικρύνῃ τὰ Φαρά, οὐχ ἥττον ὁμῶς συγκινεῖται καὶ ἄκων ὁμολογεῖ τὸ μέγεθος αὐτῶν λέγων (ἐν σελ. 893) ὅτι ἡ συμφορὰ αὐτῶν κατέπληξεν ὡς κεραυνὸς τὴν ὅλην Ἑλλάδα, αἱ νήσοι τοῦ Αἰγαίου αἱ μὲν προσεκύνησαν, αἱ δὲ ἠτουμάζοντο· ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ νήματος ἐξήρτατο· διότι, ἐὰν δὲν ἐξήρχετο ὁ ἑλληνικὸς στόλος, θὰ ὑπετάσσετο ἡ Σάμος, θὰ μετέβαινεν ὁ Ἰβρατμης εἰς Πελοπόννησον.

Ὅσον ὁμῶς καὶ ἂν ζητεῖ ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος νὰ σμικρύνῃ τὰ Φαρά, οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ καλύψῃ τὸν πατριωτισμὸν αὐτῶν· διότι, μολονότι οἱ ἡμίσεις κατεστράφησαν, συμμετέσχον τοῦ πολέμου καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτὸν, καὶ ἡ μέθεξις αὐτῶν διὰ τῶν διασωθέντων πλοίων των καὶ πυρπολικῶν των ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σάμῳ τῇ 5 Αὐγούστου 1824 ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἐν Γέροντι τῇ 29 Αὐγούστου 1824 ὑπὸ τοῦ Α. Παπανικολῆ καὶ Νικοδήμου, ἐν Κρήτῃ τῇ 1. Νοεμβρίου 1824, ὅτε ὁ Ἰβρατμης ἐκωλύθη τοῦ νὰ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον ἐπὶ ἐν ἔτος ὑπὸ τοῦ Κανάρη, αὐτῇ δὲ ἡ

τῶν Φαρῶν καταστροφή ἐξασθενήσασα τὴν δύναμιν τοῦ Χοσρέφη κατέστησεν ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ἐκστρατείαν αὐτοῦ κατὰ τῆς Σάμου, τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, καὶ οὐχὶ ἡ ἀδράνεια αὐτοῦ, ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα ὁμολογοῦσιν.

Εἰ καὶ ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος τὰ περὶ πτώσεως τῶν Φαρῶν ἐκ τοῦ Γόρδωνος λαμβάνει, ταῦτα ὅμως κατὰ τὸ δοκοῦν μεταποιεῖ· διότι ὁ μὲν Γόρδων τὸν Τουρκικὸν στόλον λέγει συνιστάμενον εἰς διακοσίων περίπου πλοίων, ὁ δὲ Κ. Παπαρηγόπουλος ἐξ ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα, τὸν δὲ στρατὸν ἀμφότεροι ἀναβιβάζουσιν εἰς 14,000. Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ὅμως λέγει, ὅτι οἱ Φαριανοὶ μικρὰς ἔχοντες δυνάμεις νὰ σωθῶσι δὲν ἠδύναντο, ἐὰν δὲν προσήρχοντο αἱ μοῖραι Ὑδρας καὶ Σπετσῶν. Ἄλλ' ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἀγνοεῖ, ὅτι ὁ Φαριανὸς στόλος καὶ ἐν Χίῳ τῷ 1822 καὶ ἐν Αἰγαίῳ τῷ 1823 ἀντεπαρετάχθη μόνος πρὸς τὸν Τουρκικόν. Ἐὰν δὲ ἀντεπαρετάχθη πρὸς αὐτὸν, κατὰ πόσον εὐκολώτερον θὰ ἀντεπαρετάσσετο πρὸς τὸν Τουρκικόν καὶ θὰ ἐνίκα αὐτὸν ἀντιπαρατάσσων 40 πολεμικὰ καὶ 9 πυρπολικὰ καὶ γολέτας καὶ μύστিকা! Οὐ μόνον τοιοῦτον στόλον ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἔβλεπον δὲν θὰ ἐπεχείρουν ἀπόβασιν, ἀλλ' ἐὰν ἐξ καὶ μόνον πλοῖα πλέοντα ἔβλεπον κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν τῶν Τούρκων οὐδέποτε θὰ ἀπεφάσιζον νὰ ἀποβῶσιν ἐπὶ τῆς νήσου. Διὰ τί ὅμως ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος δὲν ἐρευνᾷ τοὺς λόγους, δι' οὓς οἱ συνάδελφοί των καὶ εἰς Χίον καὶ Τρίκερι καὶ Κάσσον ἐγκαίρως ἀφίκοντο, εἰς δὲ τὰ Φαρά δὲν προέλαβον! Ἐὰν ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος ἐκ τοῦ Γόρδωνος ἀρρῆται, διὰ τί τὰ περὶ τούτου ὑπὸ τοῦ Γόρδωνος εἰρημένα ἀπεσιώπησεν! Οἱ Φαριανοὶ ἦσαν ἰσχυροὶ νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ ἡ ἀφίξις τοῦ συμμαχικοῦ στόλου εἰς Φαρά θὰ ἠνάγκαζε τοὺς Φαριανοὺς νὰ μεταβάλωσι τὸ ἡμαρτημένον σχέδιόν των καὶ νὰ πολεμήσωσι κατὰ θάλασσαν καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς νήσου. Ἡ τότε ὅμως κυβέρνησις, ὡς ὁ Κ. Νικόδημος δι' ἐπιστήμων ἐγγράφων ἀποδεικνύει (ἐν σελ. 373—444 τοῦ ὑπομνήματός του) ἐξηπάτησε τοὺς Φαριανοὺς καὶ ὁ τότε πρόεδρος αὐτῆς ἤρνηθη τὰς αἰτήσεις τῶν Φαριανῶν παραστατῶν.

Ὁ μὲν Κ. Παπαρηγόπουλος τὰς δυνάμεις τῶν Φαρῶν λέγει μικρὰς, ὁ δὲ Γόρδων, ὃν ἔχει βάσιν, μεγάλας, ἀναβιβάζων τοὺς πολεμιστὰς εἰς πέντε χιλιάδας, τὰ δὲ περὶ τὴν νῆσον κανόνια εἰς 200 (δηλαδὴ 173 τῶν ὀχυρωμάτων καὶ ἄλλα πολλὰ ἐκ τῶν πλοίων ἀποβιβάσθέντα,) τὸν δὲ στόλον τῶν Φαρῶν πολυάριθμον καὶ ἑτοιμον· περὶ δὲ τῶν Φαριανῶν λέγει, ὅτι αὐτοὶ μὲν πεποιθότες εἰς τὰς δυνάμεις των περιέμεναν τὸν καπετὰν πασᾶν μὲ ἀνυπομονή·